

Tarih Boyunca Doğu Akdeniz’de Kıbrıs Odaklı Güç Dengeleri

A. Nükhet ADIYEKE^(*)
Nuri ADIYEKE^(**)

Tarih geçmişin bilimidir. Ancak tarih bilmek, tarih bilincine sahip olmak geleceğe yön vermek açısından büyük önem taşır. Çünkü tarih insanlığın belleğidir ve o bellekten silinmemiş bazı deneyim ve kazanımlar geleceğe adım atmada kullanılır. Devletler yaptırım gücüne sahipse tarih bilinciyle karar verir ve geleceği şekillendirir; edilgen ise en azından tarih bilinciyle geleceği öngörür ve buna uygun politikalar üretir.

Tarih çoğu zaman farklı ölçü birimlerine bağlı farklı ölçekler üzerinde iş görür. Ya bu günden geçmişe gelişmeler, içinde yaşadığımız ve etkisini hala çok sıcak hissettiğimiz problemler tarihin konusudur; ya da son on-yirmi yıllık gelişmeler konjonktürel bir anlayış içinde tarihe malzeme yaratır; ya da son yüz yıllık olgulardır tarihçiyi meşgul eden. Tarihçi kimi zaman insan gelişmişliğine paralel ya gün gün gelişmeleri ele alan bir metotla çalışır ya da uzaydan dünyaya bakan astronot gibi büyük zaman dilimlerini ve kültür öğelerini geniş bir perspektiften incelemeye çalışır.

Böylece karşımıza tarihçinin ilgi alanına giren üç düzlem çıkmaktadır. Birincisi A düzlemidir. Burada tarihçi eski kronik yazarı yenilerde gazetecinin yaptığı gibi soluk soluğa yaşanan olayların peşinden koşar ve köşe yazarlarından biraz daha bilimsel ama haber tadında çalışmalar ortaya çıkarır.

^(*) Doç. Dr., Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

^(**) Yard. Doç. Dr., Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

İkincisi B düzlemidir. Tarihçi burada genellikle bir döneme damgasını vuran süreçleri ele alır. Fransız Devrimi, Endüstri Devrimi, İkinci Dünya Savaşı gibi. Zamana ait ölçü birimi bu kez on-yirmi-elli yıllık periyotlardır. Bu periyotlara evre, süreç veya konjonktür adı verilmektedir. Tarihçi topladığı olguları bu bütün sayesinde değerlendirebilmekte ve yorumlamaktadır.

Nihayet sonuncusu C düzlemidir ve burada tarihçi kimi zaman bir asır süren, kimi zaman da bir asrı aşan olayları ele almaktadır. Long duree-uzun dönem düzlemi olarak da adlandırılan bu çabada bilim adamı bölgesel, günlük konjonktürel gelişmeleri de algılayıp yorumlayabildiği gibi bunları geniş perspektifte olayın gelişme aşamalarından biri olarak bütün içine yerleştirebilecektir. Genellikle insanlık tarihinin her hareketin çok yavaş oluştuğu ve geniş bir coğrafyayı etkisi altına aldığı kesimlerinin incelenmesinde tercih edilen bu düzlemde, problemi kelimenin tam anlamıyla enine boyuna görebilme olanağı söz konusudur (Braudel, 1996: 58-59). Bu yüzdendir ki günümüzde konunun uzmanları, uluslar arası ilişkilerin yarattığı tüm sorunlar ve konuları long duree düzleminde bir tarih bilinciyle değerlendirilmek zorunluluğuyla karşı karşıya kalmışlardır.

Kıbrıs Adası Doğu Akdeniz'in kilit özelliği gösteren bir coğrafi parçası olmakla uzun soluklu bir tarihsel süreçte tarihin ve diplomasinin odağında yer almıştır. Bu yüzden Kıbrıs tarihine farklı siyasal sosyal ve ekonomik açılardan bakılabileceği gibi long duree düzleminde stratejik açıdan ve güç dengeleri açısından da bakılabilir.

Kıbrıs Doğu Akdeniz'in en büyük adasıdır. Adanın stratejik açıdan tamamlayıcı parçası ise Girit adasıdır. Bu iki ada coğrafi konumları itibarıyla da aynı bölgede stratejik açıdan birbirinin tamamlayıcısı gibidir. Doğu Akdeniz'de ticaret ve güvenlik maddeleri üzerinde etkili olmak önce Kıbrıs ardından da Girit üzerinde egemen olmayı gerekli kılar. Tarih boyunca bu yüzden adalardan birine hakim olan güç, gözünü hemen diğerine çevirmiştir. 648 yılında Kıbrıs adasını ele geçiren Araplar, Girit'e yönelmişler ve 826 yılında Girit'i almışlardır. Ardından 760 yılında Kıbrıs'ı geri alan Bizanslılar 960 yılında Girit'i almışlardır. 1192 yılında Kıbrıs'ı ele geçiren Venedikliler, 1204 yılında da Girit'i elde etmişlerdir. Son olarak 1571 yılında Kıbrıs Osmanlılar tarafından alınmış, 1669 yılında da Girit'in fethi tamamlanmıştır. Görüldüğü gibi Doğu Akdeniz egemenliğinde ilk alınan ada hep Kıbrıs olmuştur. Kıbrıs, yakın dönemlere kadar tarihinin hiçbir döneminde tek başına bağımsız bir devlet olmamıştır. Varlığını daima bölgede en güçlü durumda olan devletin egemenliği altında sürdürmüştür.

Kıbrıs'ın bu günkü statüsünü esas alarak, geniş tarihsel perspektifi içine alan long duree düzleminde Kıbrıs konusunu ele aldığımızda modern dönemler itibarıyla karşımıza beş büyük dönüm noktası çıkmaktadır.

- a. Ada'da Osmanlı egemenliğinin kurulması: Ada'da iki toplumlu yapının ortaya çıkması açısından temel hareket noktası olarak.
- b. Ada'da İngiliz egemenliği: İki toplumlu yapıda dengelerin ve eşitliğin bir taraf lehine bozulmaya ve bununla beraber çatışmaların ortaya çıkmaya başlamasında hareket noktası olarak.
- c. 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti: Bağımsız siyasi oluşum ve bunu garanti eden uluslar arası hukukun temel ilkelerinin belirlenmesinde ve iki toplum arasında dengelerin yeniden kurulmasında hareket noktası olarak.
- d. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti: 1974 müdahalesini ve Kıbrıs Türk Federe Devleti sürecini de içine alacak şekilde, bu günkü statünün betimlenmesinde varlığı kabul edilmesi gereken bir hareket noktası olarak.
- e. Kıbrıs'ın Avrupa Birliği'ne aday kabul edilmesi: Dünya sistemi çerçevesinde Kıbrıs'ın bölge coğrafyası içinde stratejik öneminin artmasında hareket noktası olarak.

Osmanlı İmparatorluğu'nca egemenlik altına alınmadan önceki dönemde Venedik yönetimi ada için maddi kaynakların sonuna kadar tüketildiği ve dini açıdan da yoğun bir Katolik baskısının yaşandığı dönem oldu. Bu baskı ile adadaki kutsal Başpiskoposluk merkezi otoritesi ortadan kaldırılarak Ortodoks kiliseleri kapatıldı.

Kıbrıs'ın alınması Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu Akdeniz politikası ile bağlantılıdır. 16. yüzyıla kadar büyük bir kara devleti haline gelen Osmanlı İmparatorluğu Balkanlarda oldukça ilerlemiş olmasına karşın bu yapıyı güvence altında tutabilmesi için denizlerdeki egemenliğini de sağlamlaştırmak zorundaydı. Bu da güçlü bir donanma ve güçlü bir Akdeniz hakimiyeti ile mümkün olabilirdi. İşte bu strateji Osmanlı İmparatorluğu'nu önce Rodos'a ardından da Kıbrıs'a yöneltti.

Kıbrıs'ın alınmasından yaklaşık yüz yıl sonra Girit'in fethi tamamlanmış olmakla Osmanlı İmparatorluğu ancak 17. yüzyılın ikinci yarısında Doğu Akdeniz'de tek hakim güç konumuna gelmiştir. İki Ada'nın Osmanlı yönetimi altında örgütlenmesine ilişkin temel farklılıklar söz konusudur. (Adıyeke, Adıyeke, 2002) Kıbrıs adası alındıktan sonra eyalet haline getirilmiştir. Kıbrıs Eyaleti içinde Tarsus, Alaiye (Alanya) Sis ve İçel sancakla-

rı bulunmaktadır. Başka bir deyişle Kıbrıs adası alındıktan sonra idari olarak Anadolu'ya bağlanmıştır. Sonraki dönemlerde de başka adalar ile birlikte mütalaa edilmiştir. Halbuki diğer adaların büyük bir kısmı Anadolu ile böylesine birliktelik oluşturmamıştır. Örneğin Girit, fethedildiği andan, elden çıktığı ana değin bağımsız bir eyalet olarak örgütlenmiştir. İdari açıdan bu farklılık kilise örgütlenmesinde tersi bir şekilde kendisini göstermiştir. Girit'te var olan Ortodoks kilisesi bağımsız bir dini otorite değil, Fener Patrikhanesi'ne bağlı bir kilisedir. Zaten dinsel yapı olarak da Giritliler'in diğer coğrafyalara göre farklı oldukları söylenebilir. Osmanlı yönetiminin kurulduğu anda çok sayıda Giritli'nin Müslümanlığa geçmesi¹ metropolitliğin etkisinin az olduğuna bir başka işarettir. Bu çerçevede Kıbrıs'ta ortaçağlardan beri önemli bir Ortodoks kilisesi vardır. Kıbrıs Başpiskoposluğu Osmanlı döneminde ihya edilmiştir. Başpiskoposluk Osmanlı yönetimince, tarihsel misyonuna uygun olarak Fener Patrikhanesi'nden bağımsız addedilmiştir. Balkanlar'da Sırp'ın ve Bulgarlar'ın milliyetçilik mücadelelerini Fener Patrikhanesi'nden kopma ve bağımsız kilise kurma mücadelesine paralel yürüttükleri düşünülürse Kıbrıs kilisesinin bu ayrıcalıklı yapısının önemi daha kolay anlaşılır.

Kıbrıs'ın diğer adalardan bir önemli farkı da, ada Osmanlılar tarafından alındığı andan itibaren buraya Anadolu'dan çok sayıda Türkmen göçürülmüştür. 18. yüzyılın başlarına kadar Anadolu'nun çeşitli yerlerinden Kıbrıs'a göçürülen Türklerin sayısı 40.000'i geçmiştir. (Halaçoğlu, 1988: 38, 47,121, 141 vd.) Böylesine bir *şenlendirme* diğer adalarda oluşturulmamıştır. Bu durum, Kıbrıs'ı diğer adalardan ayıran önemli bir özelliğdir.

Fransız Devrimi ile ortaya çıkan milliyetçi düşünce ve eylemler, Osmanlı İmparatorluğu'nu da yeni sorunlara doğru çekmeye başlamıştı. Özellikle Yunanistan'ın kurulmasına giden gelişmeler, Fransız devrimi söylemlerinin Osmanlıdaki ilk başarı kazanan sonuçları olmuştu. Kelime anlamı ile "İlhak" demek olan Enosis, Yunanistan'ın kurulması sürecinde ilk Megali İdea haritasının çizildiği 1791 yılından beri gündemde olan bir konudur. Bir anlamda Kıbrıs sorununun da bu tarihten itibaren varolduğu söylenebilir. Yunanistan'ın büyüme süreci ve istekleri sürdükçe bu sözcük bu ülkeye bir türlü bağlanamayan Kıbrıslı enosisçilerin özlemleriyle neredeyse özdeşleşmiştir (Gürel, 1984: 41). Bu açıdan bakılınca enosis Megali

¹ Bu konuda bakınız: Nükhet Adıyeke "XVII. Yüzyıl Girit (Resmo) Şeriye Sicillerine Göre İhtida Hareketleri ve Girit'te Etnik Dönüşüm" 14. *Türk Tarih Kongresi*, Ankara, Eylül 2002. (Bildiri metni)

İdea'nın uygulama biçimidir. Megali İdea fikri ortaya atıldıktan sonra bu fikir Osmanlı İmparatorluğu aleyhine genişleme emelleri olan Rusya, İngiltere ve çeşitli Balkan devletleri tarafından da kullanılmıştır. Bu kimi zaman politik destek, kimi zaman gizli alet etme, kimi zaman da Osmanlı'ya "aba altından sopa göstererek" tehdit etme biçiminde olmuştur.

18 Ekim 1828 tarihinde İngiltere, Rusya ve Fransa'ya bir nota veren Yunanistan, resmen ilk kez Enosis fikrini ortaya atmış ve adanın kendisine bağlanmasını istemiştir. I. Dünya savaşından sonra Paris'te toplanan Barış Konferansı'na Yunanistan'ın toprak isteklerini sunan Yunan Başbakanı Venizelos, aralarında Kıbrıs'ın da bulunduğu şu bölgeleri talep ediyordu: Batı Anadolu (İzmir, Bursa, Çanakkale, İzmit ve civarları), Pontus (Trabzon, Sivas, Kastomonu ve civarları), Kuzey Epir (Güney Arnavutluk), Kıbrıs, Rodos, Meis, Girit, Bozcaada ve İmroz, Batı ve Doğu Trakya. Önemli olan bir başka konu, Yunanistan aslında bu taleplerini 19. yüzyıl boyunca sürekli bir şekilde ifade etmiştir.

Yunanistan'ın Kıbrıs'ı topraklarına katma isteği 19. yüzyılın başından 20. yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir. Görülen o ki 21. yüzyıla da bir miras olarak devredilmiştir. Ne var ki Yunanistan enosis taleplerini uzun süre saklamıştır. Kıbrıs'taki her tür faaliyeti bizzat organize etmiş, Rum cemaati örgütlemiş, ayaklanmacılara silah sağlamış fakat enosisi sadece Kıbrıslı Rumların bir talebi olarak gördüklerini beyan etmiştir. Yunanistan ancak Paris Barış Konferansı'nda enosisi açıkça dillendirebilmiştir. Enosis talepleri ister gizli, ister açık olsun Yunanistan'ın yeni dönemlere kadar değişmez politikası İngiltere'yi karşıya almamak onun himmetini beklemek olmuştur.

Burada dikkati çeken en önemli nokta Yunanistan'ın enosis politikasını İngilizlerle olan ilişkilerine göre şekillenmesidir. Akdeniz politikasındaki İngiltere'ye olan ihtiyacından dolayı, Kıbrıs konusunda doğrudan İngiltere'nin karşısında olmamıştır. Hatta 1931 yılında Yunanistan Dışişleri Bakanı Kıbrıs sorunu ile ilgili olarak Yunanistan'ın enosisi hiçbir zaman desteklemediğini açıklamıştır (Gürel, 1984:140). Halbuki enosis 1830'lardan beri Yunanistan için vazgeçilmez bir politikadır.

Kıbrıs politikasında önemli bir dönüm noktası Ada'nın İngiliz egemenliğine terk edildiği (kiralandığı?) tarihte gerçekleşmiştir (Uçarol, 1998). 1878'de İngiliz yönetimine bırakıldığında Osmanlı yönetimi için Kıbrıs stratejik önemini kaybetmiş değildir. Ancak stratejik önem açısından daha

önde gelen sorun Osmanlı İmparatorluğu'nun bir bütün olarak varlığını sürdürmesidir ve bu garanti karşılığında ada, İngiliz yönetimine bırakılmıştır. Bu süreçte Osmanlı yönetimi ilginç bir politika izlemektedir. Kağıt üzerinde Ada Osmanlı hakimiyeti altındaymış gibi davranılmış Ada'da yaşayan Türk varlığının da bu sürüncemeli yapıda karşı karşıya kaldığı problemler göz ardı edilmiştir. Osmanlı merkezi yönetimi Ada'daki önemli temsilcisi İngiliz egemenliğinin Ada'ya girmesinden sonra da İstanbul'dan atanmaya devam edilen Kıbrıs kadısıdır. Kıbrıs kadısı adadaki gelişmeleri düzenli olarak merkeze rapor etmektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan bu raporlardan² Ada'daki Türk halkının maruz kaldığı tedhiş eylemlerini ve Ada'da Türklere ve İngilizlere karşı oynanan enosis oyunlarını izlemek mümkündür. Hatta raporlardan anlaşıldığı kadarıyla zaman zaman İngiliz yönetimi de bu oyunların gönüllü figüranı olduğu halde Osmanlı yönetimi bu gelişmeler karşısında her hangi bir girişimde bulunamamıştır. Ada'da temel yapı taşı olarak varlığını korumaya çalışan Türk toplumunun bu mücadelesine seyirci kalmıştır. Bu dönemde Ada'daki iki toplumlu yapıda dengeler Rum nüfusun lehine hızla bozulmaya başlamıştır.

1878 yılında İngilizlerin Kıbrıs'ı Osmanlılardan kiralamaları Osmanlı yönetimi için bir parça rahatlatıcı olmuştur. Adayı Osmanlı adına elinde tutan güç, neticede dünyanın en büyük gücüdür. Bu da Osmanlı yönetimi için adeta bir garanti gibi görünmüştür. Gerek ada Müslümanları gerekse de Osmanlı yöneticileri adadaki yüksek egemenliliğin Devlet-i Aliye'de olduğunu düşünüyordular. Başka bir deyişle "...Kıbrıs ceziresi üzerinde hukuk-u hükümrani-yi Osmaninin daim ve mukaddem..."³ olduğu zannediliyordu.

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu milliyetçilik akımının etkisiyle gerek Balkanlarda gerekse Ortadoğuda çözümler yaşarken bu dönemde Kıbrıs'ın İngiltere'nin kontrolünde olması İngiltere'yi Hindistan'a giden deniz yolu ve Şiveyş kanalının kontrolü açısından Avrupa'nın en avantajlı gücü haline getiriyordu. Ortadoğu üzerinde hayat alanı yaratmaya çalışan Avrupa devletleri arasında bölgeye en yakın stratejik nokta olan Kıbrıs'ı elinde tutan İngiltere, bir yandan Mısır'dan ilerlemeye çalışan Fransa'yı durdurmak diğer yandan zengin yer altı kaynaklarına ve doğunun kapısı sayılan limanlara sahip Ortadoğu'da en önemli aktör konumundaydı.

² Bu raporlar Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Baba-ı Ali Evrak Odası (BEO) Ayalat-ı Mümtaze Kalem (A. MTZ) Kıbrıs katalogunda yer almaktadır.

³ BOA., BEO., A. MTZ. KB, 1-B/1-10 Ek:52.

İngiltere bu yıllarda Girit'in Yunanistan'a katılması konusunda en büyük desteği sağlarken Kıbrıs için aynı sürecin yaşanmasına izin vermedi. Çünkü bu dönemde Kıbrıs doğrudan İngiltere'nin denetiminde ve yukarıda açıkladığımız koşullar nedeniyle İngiltere için stratejik açıdan son derece önemli ve gerekli idi.

İngiltere önce adanın içinde bir denge oluşturdu. Rum nüfus ile Türk nüfus oranlarına göre oluşturulan Yasama Meclisi'nde ne Rum cemaat ne de Türk cemaat istedikleri kararları çıkaramıyorlardı. Yani her iki taraf da istedikleri her uygulama için İngilizlere muhtaçtı. Bunun yansıması, Osmanlı devletine karşı koz olarak enosisi kullanmak, enosis karşısında Türk cemaatini kullanmak olmuştur. Adada yapılan miting ve tedhiş olaylarına karşı İngiliz yönetiminin sessiz kalması ise bir başka oyundu. Bu olayların "*hiç önemli olmadığı*" Osmanlı yönetimine sürekli bildiriliyordu.⁴ Ne var ki adanın Osmanlıya pamuk ipliği ile bağlı olduğu da gösterilmiş oluyordu. Dolayısıyla Ada'daki Rumların eylemleri Osmanlı'yı İngiltere'ye karşı politika üretmekten -en azından Yunanistan için- alıkoyuyor idi.

Rusya hem adanın İngilizler tarafından Osmanlılardan alınmasında, hem de İngilizlerle Yunanistan'ın yakınlaşmasında faktör olmuştu. Fakat İngiltere'nin Ada'yı almasından sonra Rusya'nın hem bölgedeki hem de Kıbrıs politikaları üzerindeki etkinliği azalmıştır. Keza Fransa ve İtalya da bu konuda faal değildir. İtalya ancak 1935 yılında Kıbrıs politikasında varlık göstermeye çalışmıştır. (Gürel, 1984: 196 vd.) İngiltere'nin Kıbrıs politikası konusunda bu kadar rahat olmasının sebebi Akdeniz'de Kıbrıs'a karşılık diğer pazarlıklarda geride kalmasıdır. Örneğin Girit diplomasisinde İngiltere bu denli etkin değildir, kozlar Büyük Devletler arasında paylaşılmıştır ve bunlar arasında Fransa etkin bir ağırlığa sahiptir.

Avrupa devletlerinin etkinliğinde ilk "dünya sistemi" 20. yüzyılda Ortadoğu'yu da içine alacak şekilde Doğu Akdeniz'de kuruldu. Kıbrıs bu sistemin merkezinde yer aldığı için İngiltere açısından önemi artmıştı. Bu nedenle de I. Dünya Savaşı'nın hemen ardından adayı tamamen ilhak etmiştir.

İngiltere'nin Kıbrıs'ı I. Dünya Savaşı'na kadar Yunanistan'a karşı koz olarak kullandığı görülmektedir. Bu hem Rusya'ya karşı Balkanlarda bir müttefikin desteklenmesi, hem de gerekirse Osmanlı Devleti'nin Yunanistan'a karşı tehdit odağı niteliğinde gösterilmesi politikası olarak yansımak-

⁴ BOA., BEO., A. MTZ. KB, 1-B/1-10 Ek: 15; aynı tasnif 3/64; aynı tasnif 1-B/1-10 Ek:28.

tadır. Görüldüğü gibi Kıbrıs'ın Enosis açısından önemli bir özelliği vardır. Diğer coğrafyalarda toprak taleplerinin muhatabı Osmanlı İmparatorluğu iken Kıbrıs'ta İngiltere'dir. Bu da Kıbrıs'ı farklı bir uluslar arası zemine çekiyordu. İngiltere'nin enosis bakışındaki dönüşüm 1931 isyanı ile başlamış fakat tekrar başlayan savaştan sonra (II. Dünya Savaşı) İngiltere adeta Kıbrıs'ı başından atarak bu işten sıyrılabilmenin yolunu aramıştır.

Kıbrıs'taki dönüşüm noktalarından birisi de Türk Devrimi olmuştur. Türk Kurtuluş Savaşı Başarı ile sonuçlanmış ve Türkiye Cumhuriyeti 1923 yılında kurulmuştur. Bu olay Doğu Akdeniz'deki bütün dengeleri alt üst etti. Güçsüz "Hasta Adam"ın yerine yeni genç bir güç odağı ortaya çıkmıştı. Bu yeni Türk Devleti, Doğu Akdeniz politikasını değiştirdiği gibi Kıbrıs'taki Türk Cemaati üzerinde de büyük bir etki yaptı. Anadolu'da Türk-Yunan Savaşı haline dönüşen savaşın sonuçları Ada toplumunun her ikisi üzerinde de etki yaratmıştır. Türk toplumunda yeni Türkiye paralelinde bir değişim yaşanırken, Yunanistan'da yaşanan toplumsal çalkantılar Ada Rumları'nı da etkilemiştir. 1923'den sonra ise adadaki Türk cemaatinin savunuculuğu yeni Türkiye Cumhuriyeti üstlenmiştir. Cumhuriyet Türkiyesi'nin politikası açık ve nettir. Hiçbir şekilde enosis kabul edilmeyecek, ada Müslümanlarının (yeni yaklaşımla Kıbrıs Türklerinin) kabul etmeyecekleri bir çözüm tartışılmayacaktır. Bu konuda Türkiye Cumhuriyeti gerek diplomatik yollardan gerekse de fiili yaptırımlarla bu politikasının ardında durmuştur.

Kıbrıs'ta gerek ada içindeki cemaatlarda gerek bu cemaatların uzantılarında gerekse de üçüncü güç faktörlerinde özellikle 20. yüzyılda büyük değişiklikler oldu. Aslında ilk değişim, 19. yüzyılda Rum cemaatinde yaşandı. Geleneksel Rum cemaatinin yerini, Fransız devrimi milliyetçiliğiyle tanışık, Yunanistan tarafından eğitilen yeni bir Hellen toplumu aldı. Adadaki ikinci esas grup da Müslüman cemaati idi. Bu grup kendisini Atatürk devrimlerine kadar sadece Müslüman olarak kabul etmiştir. Anadolu'da ortaya çıkan Türk milliyetçiliği ile bu cemaat de şekil değiştirmiştir. Keza bu olay Ada'ya birinci derecede müdahil iki devletten birisini de değiştirmiştir. Yunanistan 1830 yılından itibaren Adanın müdahil devletlerinden birisi iken I. Dünya Savaşı ile Osmanlı İmparatorluğu yıkılmış, yerine Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Bu adaya birinci derecede müdahil güç dengelerinde bir değişim yaratmıştır. Zira, böyle olduğu yeni devletin Lozan Anlaşması sırasındaki dirençleri ile anlaşılmıştır. İngiltere de bu dönemde bir politika değişikliği oluşturmuştur. Birincil müdahil devlet statüsünü bırakmamakla birlikte Kıbrıs'ın Birleşik Krallık statüsünün dışında tutulması onu artık İngiliz egemenliğinin dışında tutuyordu. Ne var ki bu dönemde Ortadoğu'da

yeni bir güç dengesi II. Dünya Savaşı ortaya çıkmıştı. Bu yeni güç, Amerika Birleşik Devletleri idi. Görüldüğü gibi 20. yüzyılın ortasına gelindiğinde mücadelenin kahramanları da egemenleri de önemli bir değişim geçirmişlerdi. Yeni dönemde diplomatik güçlere Avrupa Birliği, Birleşmiş Milletler, NATO, Avrupa Konseyi gibi farklı türdeki oluşumlar da eklenmiştir.

Türkiye II. Dünya Savaşı sırasında izlediği tarafsızlık politikası nedeniyle Yunanistan'ın aleyhine bir yaklaşım sergilemedi. Savaş içinde yaşanan toprak pazarlıkları sırasında Türkiye Almanya'nın yaptığı tekliflerin hiç birini kabul etmeyerek Yunanistan'ın toprak bütünlüğü konusundaki hassasiyetini kanıtladı.

İki kutuplu yeni "dünya sistemi" II. Dünya Savaşı'ndan sonra geliştirildi. Bu sistem içinde Kıbrıs Nato'ya üye iki ülke Türkiye ve Yunanistan arasında dengeleri gözetecek şekilde konumlandırıldı. Kıbrıs için bu dönem eşit dengelerin ve sorumlulukların geçerli olduğu bir dönemdir. Doğu Akdeniz'in güvenliği açısından da bu dengeli politikanın devamı önem taşı-maktaydı.

1960'da kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti de hem yapısı itibarıyla hem de garantör devletlerin rolleri itibarıyla bu dengeler sistemi üzerinde kurulmuş bir devlettir. Dengenin bozulmamasını sağlamak amacıyla tarihte ilk kez bir devlet kurulurken kendine karşı bir garanti anlaşması gerçekleştirildi. Bunun amacı taraflardan herhangi birinin bu yapıyı kendi egemenliğine dönüştürmesini engellemektir. Ancak bu yapı kısa sürede adanın içinden yıkılma tehdidiyle karşılaştı. Ada'nın içinden gelen bu tehdide karşı Türkiye uluslararası hukukun sağladığı haklarla dışarıdan müdahale ederek Kıbrıs merkezli güç dengesini yeniden sağladı.

Türkiye, İngiltere ve Yunanistan arasında imzalanan Garanti Anlaşması'nın 1. maddesinde, "Kıbrıs Cumhuriyeti herhangi bir devletle tamamen veya kısmen herhangi bir siyasi veya iktisadi birliğe katılmamayı taahhüt eder. Bu itibarla herhangi bir diğer devletle birleşmeyi veya adanın taksimini doğrudan doğruya veya dolayısı ile teşvik edecek her nevi hareketi yasak ve ilan eder" ibaresi yer alıyordu.

İkinci maddede ise şöyle denmekte idi: "Yunanistan, Türkiye ve Birleşik Krallık, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bu anlaşmanın birinci maddesinde gösterilen yükümlülüklerini göz önüne alarak, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını, toprak bütünlüğünü, güvenliğini ve aynı zamanda Anayasanın temel maddeleriyle kurulan düzenini tanırlar ve garanti ederler".

Dördüncü maddenin son paragrafında ise: “Ortak veya anlaşarak hareket olası olmadığı takdirde garanti veren her üç devletten her biri, bu anlaşma ile kurulan düzeni tekrar kurmak amacı ile harekete geçmek hakkını saklı tutarlar” hükmüne yer verilmişti.

Türkiye, 1974 Barış Harekatını, işte bu anlaşmanın 4. maddesinin kendisine verdiği hakka dayanarak gerçekleştirdi. Bu nedenledir ki, 1974 Barış Harekatı uluslararası bir anlaşmadan doğan bir hakkın kullanılarak, o anlaşmanın yüklediği sorumluluğun yerine getirilmesidir.

Yunanistan, 1974 hareketinin ardından “genişletilmiş caydırıcılık” adı altında Kıbrıs Rum yönetimini askeri anlamda destekleyeceğini ve Kıbrıslı Rumlara yönelik tehdidi kendisine yöneltilmiş sayacağını ilan etti. Genişletilmiş caydırıcılık doktrini şu esasları içeriyordu.

- Kıbrıs’a yönelik savunma harcamalarının artırılması,
- Ortak askeri tatbikatlar ve stratejik planlama,
- Ortak komuta kontrol ve iletişim sistemi oluşturulması,
- Kıbrıs’ta Yunan kuvvetlerinin ihtiyaçlarına uygun hava ve deniz üslerinin inşası.

Kıbrıs konusu bu güne kadar tarihsel bakış açısından Türk Yunan ilişkileri bağlamında Yunanistan’ın izlediği dış politika esasları, Türkiye’nin Ege ve Akdeniz politikaları ile Büyük güçlerin Doğu Akdeniz ve Ortadoğu politikaları ilişkileri içinde değerlendirilmekteydi. 1993 yılına kadar bu çerçevede değerlendirmeler ve ilişkilendirmeler sürdü. 1993 yılında, yani Güney Kıbrıs Rum yönetiminin Uluslar arası ittifak anlaşmalarına aykırı olarak AB katılım başvurusunun tüm ada için geçerli bir başvuru olarak kabul edilmesine değin konunun tarafları belliydi. 1993 yılında AB başvurusunun kabul edilerek adaylık sürecinin başlatılmasından itibaren Kıbrıs salt bu tarafların gündemi olmaktan çıktı ve bir Avrupa sorunu –hatta son dönemlerde ABD’nin de kendi çıkarları doğrultusunda müdahalesiyle bir dünya sorunu- haline geldi. Bu andan itibaren taraflar değişti ve yapılan değerlendirmelerde Yunanistan’ın adı anılmaz oldu.

Dünyayı merkez-çevre olarak ayıran üçüncü “dünya sistemi” içinde yaşadığımız yaklaşık son yirmi yılda şekillenmeye başladı. Merkez-çevre ayrımı içinde Türkiye, çevre coğrafyasında yer alırken Doğu Akdeniz ve Ortadoğu’nun stratejik önemi nedeniyle merkez ülkeler Kıbrıs’ı da merkez coğrafyası içine eklemeye çalışmaktadırlar. Bu süreç doğal olarak Yunanistan ile Türkiye arasında kurulmuş olan Kıbrıs merkezli dengiyi orta-

dan kaldırmıştır. Böylece Yunanistan Kıbrıs politikalarında doğrudan taraf olmaktan çıkmış ve rolünü kendisinin de içinde yer aldığı dünyanın üç büyük merkezinden biri olan AB'ye devretmiştir.

Avrupa Kıbrıs'ın durumuna ilişkin müzakere sürecinde Kıbrıs Türk toplumuna karşı daima yanlı bir politika izledi. Müzakereler sırasında yapılan açıklamalarda Türk temsilciler taraf olarak kabul edilmezken Rum liderinin adanın tek meşru temsilcisi ve Kıbrıs Cumhurbaşkanı olarak adlandırıldı.

Bu süreçte İngiltere'nin tutumu da önemli bir rol oynamıştır. Zira Ada'da bulundurduğu üslerine karşılık İngiltere Rumlara bağımlılık hissetmekte üsleri AB pazarlıklarının mümkün olduğunca dışında tutmak ve sömürge döneminden kalma avantajlarını sürdürmek amacıyla Rum tarafını açıkça desteklemekte idi.

1993 öncesinde Yunanistan'ın bilinen dış politika hedefleri içinde yer alan Kıbrıs konusunun ele alınmasında Türkiye uluslar arası ittifak ve garanti anlaşmalarından doğan meşru haklarını savunmada hep bir adım önde olmuş ve avantajlı bir konumda bulunuyordu. Uluslar arası anlaşmaların kendine sağladığı haklı rolü oynamaktaydı. Ancak Kıbrıs Rum yönetiminin tek yanlı olarak adaylık başvurusunun kabul edilmesiyle Türkiye bu haklı ve avantajlı konumunu kaybetmiş ve karşısında aktör olarak AB'yi bulmuştur.

21. yüzyıla kadar Kıbrıs konusu sürekli dünya gündeminde tutmaya çalışan Yunanistan, son zamanlarda hiç konuşmamaktadır. Bu ketumiyet Ada'daki Türk toplumunda ilk kez derin bir ikilemi de doğurmuştur. Geleneksel politikaların devam etmesinin gerektiğini söyleyen bir grup ile bir şekilde zengin dünyaya girmeyi hedefleyen bir grup. Türkiye, dünyanın geleneksel tarafında kaldığı için bu noktada geleneksel politikaların devamını savunmaktadır. Ada içinde geleneksel politikayı savunanlar ise tarihsel olaylardan etkilenmiş ve bu olayların tekrar yaşanabileceğinden kaygılanan gruplardır. Yeni politikanın savunucularına gelince; yukarıda söylendiği gibi, Türkiye'nin hayallerini süsleyen Avrupa Birliği üyeliği, Kıbrıs Türklerine adeta bir hediye gibi sunulmaktadır. Özellikle ekonomik bunalımların içindeki kitleler ve genç nüfus kendilerine altın tepside sunulan bu Avrupa Birliği armağanını hemen kabul etmenin peşine düşmektedirler.

Yunanistan'ın AB genişleme sürecinin gerçekleşmesini veto etmemek için GKRY'nin Kıbrıs'ın tek temsilcisi olarak AB'ye tam üye olarak kabul edilmesini şart koşması diğer AB üyesi ülkelerinin de hoşnutsuzluğunu doğurmaktadır. AB içerisinde küçük bir ülkenin veto yetkisinin bir çeşit pa-

zarlığa dönüştürülmesini aşma yolları ise daha çok siyasi tercihlere bağlı olarak gelişmektedir. Bu bakımdan Yunanistan'a dönük bir "ikna" çabasının başarısı daha çok diğer üye ülkelerin gerçekten bunu isteyip istemediklerine bağlıdır. Aynı durum Türkiye'nin üyeliğe kabulü için de geçerlidir. AB'nin Türkiye'nin tam üyeliğe kabulü konusunda tam bir fikir birlikteliği sergilediği, belirgin bir politikasının olduğunu söylemek güçtür. Dolayısıyla Türkiye'nin üyeliğinin "koşulluluk" içinde yürütülmesi, sürekli ertelenmesi şu an için AB'nin genişlemeden beklentileri ve geleceği için "en uygun" tercihi yansıtmaktadır.

Birleşmiş Milletler'in Kıbrıs konusunda müdahil olmasının yanı sıra, 19. yüzyılda henüz bir güç olmayan Amerika Birleşik Devletleri de Kıbrıs sorununda etkin olmaya ve varlık göstermeye başlamıştır. 20. yüzyılda Kıbrıs, bir dünya sorunu olmuştur. Amerika ise bugün Ortadoğu'da 19. yüzyılda Avrupa'nın üstlendiği role soyunmuş durumdadır. ABD Ortadoğu haritasını yeniden çizmek yeni etnik ve dini gurupları etki alanı içine almak çabası içindedir. Bu süreçte Avrupa Birliği ile çıkar alanları açısından kesişme yaratmamak amacıyla AB'nin dikkatini Ortadoğu'dan uzak tutmaya çalışıyor. Bu politika da AB'nin Kıbrıs etkinliğini desteklemekle ve AB'yi Kıbrıs sınırları içinde tutmakla yürütülmektedir.

Sonuç olarak bu gün gelinen noktada Türkiye her ne kadar dünyanın geleneksel tarafı içinde Kıbrıs politikalarında tutucu bir tavır sergilemekte ise de bunun asıl nedeni Kıbrıs'ın Türkiye açısından sanılanın aksine stratejik öneminin artarak devam etmesidir. Ege'de Yunanistan'ın sahip olduğu coğrafi ve stratejik üstünlüğe karşın Kıbrıs, Türkiye'ye güneyden Akdeniz'e güvenli bir şekilde çıkış olanağı sağlamaktadır. Ülkelerin savunma politikalarının sınırlarla sınırlı olmadığı gerçeği kabul edilirse savunma derinliği açısından bu kapının Türkiye açısından nasıl hayati bir öneme sahip olduğu anlaşılır.

Kaynaklar

ADIYEKE A. Nükhet, ADIYEKE Nuri (2002), **Kıbrıs Sorunu'nun Anlaşılmasında Tarihsel Bir Örnek Olarak Girit'in Yunanistan'a Katılması**, SAEMK Araştırma Projeleri Dizisi 1/2002, Ankara.

BRAUDEL, Fernand (1996), **Uygarılıkların Grameri**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitapevi, Ankara.

GÜREL, Şükrü Sina (1984), **Kıbrıs Tarihi (1878-1960) Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslar arası Politika**, C.I, Kaynak Yay., İstanbul.

HALAÇOĞLU, Yusuf (1988), **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, T.T.K. Yayını, Ankara.

UÇAROL, Rifat (1998), **1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı-İngiliz Anlaşması**, II. Baskı, İstanbul.